

Gönderim Tarihi: 07.06.2017 Kabul Tarihi: 13.12.2017

ZİRAAT BANKASI'NIN İLK YİRMİ YILINA AİT BAZI KAYITLARIN İNCELENMESİ¹

Ömer YAZAN*

A REVIEW OF SOME RECORDS BELONG TO THE FIRST TWENTY YEARS OF ZIRAAT BANK

Öz

Türkiye'nin ilk milli bankası olan Ziraat Bankası'nın tarihi ülkenin son iki asırda yaşadığı ekonomik ve sosyal değişimlere ışık tutmaktadır. Banka 1908 yılında geçmiş yirmi yıla ait verileri de içeren bir kesin hesap özeti yayınlamıştır. Bu belgede bankanın sermayesi, kredi ve tevdiat işlemleri, alacakları, nakit pozisyonu, eğitime, ulaşıma ve Hazine'nin finansmanına katkısı, diğer kuruluşlarla ilişkisi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu çalışma ilgili belgeyi inceleyerek muhasebe ve finans tarihi alanına bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ziraat, Tarımsal Kredi, Kesin Hesap Özeti.

Abstract

The history of Ziraat Bank that was the first national bank of Turkey until 20th century sheds light on country's economic and social evolution process in the last two century. The Bank had published a summary of final account in the year of 1908 which included some data belongs to last twenty years. In this document, bank's capital, credit and deposit operations, receivables, cash position, its contribution to education, transportation and financing Treasury, transactions with other institutions had been approached detailed. This study aims to provide a contribution to the field of accounting and finance history with investigate mentioned document.

Keywords: Agriculture, Agricultural Credits, Summary of Final Account.

1.Giriş

Ziraat Bankası'nın tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemde ekonomik meselelerin çözümü için başvurduğu yöntemleri ve bu süreçte karşılaştığı sorunları anlamak için incelenecek önemli bir araştırma alanıdır. Ülke topraklarında zirai gelişimi hızlandırmak temel amacıyla

---

¹ Bu çalışma 21.04.2017'de Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi'nde (USAK 2017) sözlü olarak sunulan "1908 Yılına Ait Ziraat Bankası Kesin Hesap Özeti Üzerine Bir İnceleme" adlı bildiriden genişletilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, e-posta: omeryazan@aksaray.edu.tr.

kurulan bu bankanın ilk dönemleri ele alındığında tarımsal faaliyetlerin finansmanını sağlayan kurumun sermaye desteğinin ek vergi yükü ile yine çiftçiden temin edildiği, Hazine'nin finansmanı için –çoğu iade alınamayan- ciddi tutarlarda kaynağın transferi sebebiyle banka hedeflerine bütünüyle ulaşamaması gibi meseleler devletin reform anlayışı ile içinde bulunduğu ekonomik açmazların bazı yansımaları olarak yorumlanmaktadır (Quataert 2011:464). Ziraat Bankası 1888 yılında kurulmuş olmakla beraber Memleket Sandıkları (1863-1883) ve Menafi Sandıkları (1883-1888) adlı başlangıç süreçlerinin analiz edilmesi gerekir.

1863 yılında Tuna Vilayeti valiliği sırasında Mithat Paşa tarafından daha sonra Ziraat Bankası'na temel teşkil edecek olan “Memleket Sandıkları” oluşturulmuş ve ilk uygulaması adı geçen vilayetin Pirot kazasında hayata geçirilmiştir. Mithat Paşa tarafından Memleket Sandıkları'na duyulan ihtiyaç şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Çiftçilerin muhtaç oldukları borçlanmalar için mecburen tefecilere başvurmakta olduklarından dolayı ağır ve fahiş faizlerle ziraat sahipleri borçlu olarak ürünlerinin karşılığını göremediklerinden ve memlekette Avrupa gibi hafif ve orta düzeyde faiz ile akçe ödünç vermek için bankalar kurulmasını sağlayacak derecede henüz yetenek oluşmadığından buna bir çare bulunması...” (İloğlu 1964:93).

Bu sandıklara, önceleri köylerdeki sahipsiz toprakların imece usulüyle işletilmesi ve elde edilen gelirin kaza merkezlerinde toplanması yoluyla sermaye sağlanmıştır (Arıkan 1989:31). Nitekim takip eden dönemde 19 Temmuz 1867 tarihinde çıkarılan “Memleket Sandıkları Nizamnamesi”nin 1. Maddesi Memleket Sandıkları'nın oluşumu ve sandıklara sermaye teminini şu ifadelerle belirlemiştir: “İşbu sermayenin tedariki için ahalinin toprak mahsullerinin fazlası olarak arttırılıp hazırlanmış oldukları çeşitli tahıllar satıldıktan sonra elde edilecek gelir her kaç kuruş tutacak olursa kaza başlarında edinilen Memleket Sandıkları'na konulup bu akçe sahibi olan köylünün malı ve sandıkta sermayesi olacaktır”. Sandıkların oluşturulduğu bölgelerde şahsi mülkiyet altında olmayan devlete ait araziler Cuma günü müslüman, Pazar günü ise hristiyan köylüler tarafından kendi zirai aletleriyle işletilmiştir. Ortak ve eşit bir çalışma prensibi ile elde edilen ürünlerin kaza merkezlerinde satılması ile elde edilen gelir Memleket Sandıkları'na ulaştırılmak üzere bölgedeki Mal Sandıkları'na yatırılmıştır. Zamanla fakir köylüye bir angarya olarak yüklendiğinin görülmesi üzerine her çiftçiden sahip oldukları bir çift öküz başına yaklaşık 15 kg. buğday alınması usulüyle sandıklara para sağlanarak eşitlik korunmaya çalışılmıştır (İloğlu 1964:93-94).

Haftada bir defa kasaba pazarına çıkarılan sandıklardan kredi alabilmek için ilgili kazaya bağlı bir köyde çiftçilik yapıyor olmak, ihtiyar meclisinin şahadetnamesiyle ihtiyaç sahibi olduğunu ispat etmek ve krediyi sadece zirai faaliyetlerde kullanmak şartları getirilmiştir. Bu şartları taşıyan çiftçiler aylık %1, yıllık %12 faizle 2.000 kuruşa kadar kredi temin edebilmekteydiler. Verilen kredilerin tahsilinden elde edilen faiz gelirlerinin 1/3'ü sandıklarda sermaye olarak muhafaza edilirken kalan 2/3'ü ise çeşme, köprü vb. imar faaliyetlerinde kullanılmak üzere ihtiyar meclisine bırakılmaktaydı. Tuna Vilayeti'nde söz konusu uygulamaların başarıya ulaşması sonucu sandıklar ülke geneline yayılmıştır (Güneş 2014:170-171). 20 yıl boyunca yukarıdaki yöntemlerle işletilen Memleket Sandıkları sermaye yetersizliği ve bir takım uygulama sorunları sebebiyle 1883 yılında “*Menafi Sandıkları*” adıyla yeniden düzenlenmiştir. Sermaye teminini artırmak ve düzenli kılmak adına üreticiden alınan %10 oranındaki aşar vergisine “*Menafi Hisse-i İanesi*” adı altında %1 zam yapılmıştır. Ancak birbirinden nispeten bağımsız ve her biri kendi bölgesine seslenen sandıkların zirai faaliyetlerde ihtiyaç duyulan kredileri temin etmekte hala yetersiz kaldığı görülünce 1888 yılında modern bir zirai kredi kuruluşu olarak Ziraat Bankası teşekkül ettirilmiştir (İloğlu 1964:94-95).

1879-1908 yılları arasında aşar vergisinden elde edilen kazancın %79, Anadolu'dan tarım ürünleri ihracatının ise %45 artmış olmasında demiryollarının Anadolu içlerine uzanması ile uluslararası pazarlara açılmanın etkisi kadar (Quataert 2011:463) ihtiyaç duyulan finansal kaynağın temini açısından Memleket ve Menafi sandıkları ile Ziraat Bankası'nın da rolü olduğu muhakkaktır. Ziraat Bankası, ülke tarımına olan desteği ve Türk bankacılık tarihindeki öncül rolünün yanı sıra aynı ve nakdi yardım ve destekleri dolayısıyla da pek çok ekonomik ve sosyal etkileri olan bir kuruluştur. 1888 yılında 42 maddelik özel bir nizamname ile kurulan Ziraat Bankası'nın alternatifi olabilecek bir zirai kredi kuruluşu 1929 yılına kadar teşekkül etmemiştir (İloğlu 1964:95).

Ziraat Bankası'nın 1908 yılına ait kesin hesap özeti 1910 yılında İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye'de basılarak yayınlanmış olup İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı'nda orijinal nüshasına ulaşılabilir. Bankanın kuruluşunun yirminci yılında yayınlanan 28 sayfalık (eklerle birlikte 31 sayfa) bu hesap özetinde, bankanın sermayesi, şube sayıları, verilen krediler, toplanan mevduatlar, yapılan nakdi yardımlar, faiz işlemleri, rehin ve haciz işlemleri, personele yapılan maaş ödemeleri, nakit akışı, gelir ve giderleri gibi pek çok bilgi yıllar bazındaki değişimleriyle birlikte sunulmuştur. Türkiye'nin zirai kalkınmasına sağladığı kredilerle 1863-1929 yılları

arasında yalnız başına destek olan, takip eden yıllarda ise başat bir görev üstlenen Ziraat Bankası'nın ilk 20 yılının incelenmesi gerek bankacılık gerekse de muhasebe ve finans tarihi açısından önemlidir.

2. 1908 Yılına Ait Ziraat Bankası Kesin Hesap Özeti Hakkında Genel Bilgiler

Ziraat Bankası'nın 1908 (Rumi 1324) yılına ait kesin hesap özeti banka yönetimi tarafından hazırlanmış, mümeyyizlerin kontrolünün ardından idare meclisine arz olunmuştur. Kesin hesap özeti hazırlayanlar Ziraat Bankası Müdür-ü Umumisi Şevket, Ziraat Bankası Müdür-ü Sanisi Rıfki ve muhasebeci Ali Nihat beylerdir. Raporu inceleyerek tasdik edenler ise Divan-ı Muhasebat azasından Ahmed ve Ticaret ve Ziraat Odası azasından Hürmüz beylerdir. İdare Meclisi Reisi Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi azasından Mustafa, üyeler ise sırasıyla Ziraat Bankası Müdür-ü Umumisi Şevket, Ziraat Bankası Müdür-ü Sanisi Rıfki, Divan-ı Muhasebat azasından Ahmed, Ticaret ve Nafia Nezareti Ticaret Müdürü (o tarihte Avrupa'da bulunmaktadır), Ziraat Müdür-ü Umumisi İstirati, Ticaret ve Ziraat Odası Müşavir-i Evveli Şefik ve Ticaret ve Ziraat Odası azasından Hürmüz beylerden oluşmaktadır.

İdare meclisi üyeleri bankanın doğrudan İstanbul tabanlı merkezi bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu meclisin aylık toplandığı, yeni şube açılması veya şube kapanması, çiftçilerin ipotekli arazilerinin icrası, personelin maaşları gibi -çalışmanın takip eden bölümlerinde örnekleri görülebilecek olan- yönetsel faaliyetlerde çeşitli kararlar aldıkları anlaşılmaktadır. Maliye Nezareti'ne bankanın yıllık faaliyetlerini gösterir muhasebe kayıtlarının sunulduğu da belirtilmektedir (Quataert 2011:466). Nitekim kesin hesap özeti de bu mahiyette hazırlanmış bir belgedir.

Kesin hesap özeti hakkında aşağıdaki başlıklar hakkında bilgiler sunulmuştur:

- Bankanın teşkilat yapısı,
- Sermayesi,
- Menafi hisse-i ianeleri,
- Kredi tutarları,
- Gayrimenkul mallar,
- Tevdiat işlemleri,
- Hazineye borç verilen ve aktarılan tutarlar,
- Gelir ve giderler,
- Ziraat İdaresi ile olan işlemler,
- Ek faaliyetler,
- Nakit mevcudu,

- Kesin hesap özeti tetkik eden mümeyyizlerin raporu,
- İdare Meclisi'nce düzenlenen mazbata,
- Ekler: İlgili hesap cetvellerinden oluşmaktadır.

Ziraat Bankası'nın 1908 yılında mevcut olan 666 adet kazanın 466'sında birer şube veya sandığı faaliyette bulunmakta olup 1909 yılına gelindiğinde bu sayı 482'ye ulaşmıştı. Bu şube veya sandıklar Kosova, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Erzurum, Trabzon, Van, Selanik, Manastır, Yanya, İşkodra, Ankara ve Konya gibi vilayetlerde imparatorluk sathına yayılmış vaziyetteydi (Ziraat Bankası 1908:2). Her şube banka merkezince atanmış maaşlı bir müdür ve müdür yardımcısının idaresinde olup belediye ticaret ve ziraat odalarından iki üye ile yerel ziraat müfettişlerinden bir kimseden oluşan yönetim kurulları bulunmaktaydı. Kazalardaki banka şubeleri vilayetteki şubelere rapor verirken ekonomik ağırlığı fazla olan şubeler doğrudan İstanbul'a rapor sunabilmekteydiler (Quataert 2011:466).

Bankanın 1904-1908 yılları arasındaki itibari ve hakiki sermayesi ile sermayedeki yıllık artışlar Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: 1904-1908 Yılları Arasında İtibari ve Hakiki Sermaye Tutarları

Yıl	İtibari Sermaye		Hakiki Sermaye	
	Yıl Sonundaki Tutarı	Bir Yıl Zarfında Artmış olan tutar	Yıl Sonundaki Tutarı	Bir Yıl Zarfında Artmış olan tutar
1904	846 332 257	44 649 859	405 744 385	27 993 544
1905	844 525 195	0	440 281 541	34 537 156
1906	894 708 332	50 282 137	472 839 888	32 558 347
1907	945 835 308	51 027 976	514 295 577	41 455 689
1908	1 006 943 312	61 108 004	567 628 440	53 332 863

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:5

Bankanın Tablo 1'deki 5 yıllık dönem boyunca gerek itibari ve gerekse hakiki sermayesinin düzenli olarak artış gösterdiği görülmektedir. 1904 yılından 1908 yılına kadarki dönemde itibari sermaye yaklaşık %19 artış gösterirken hakiki sermaye tutarı yaklaşık %40 artmıştır. Bu artıştaki en büyük etkeni menafi hisse-i ianesi adı altında çiftçiden aşar vergisine ek olarak alınan %1 ek vergi tutarı oluşturmaktadır. Nitekim bu durum 1909 yılındaki sermaye artışındaki en önemli üç kalemin gösterildiği Tablo 2 yardımıyla açıkça görülmektedir.

Tablo 2: 1909 Yılında Sermayeye Eklenen Tutarlar

	<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>
Menafi hisse-i ianesi olarak tahakkuk eden	57 263 241	03
1908 senesi net karından sermayeye eklenen	4 464 254	33
Şubelerin idari masrafları karşılığı olarak sandıklara ayrılan tutar olup şubelerce sermayeye eklenen akçe farklarından hasıl olan kar ile muhtelif gelirler	2 202 090	24
	8 288 369	16
	72 217 955	37

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:3

1909 yılında sermaye artışında etken olan üç büyük kalemin tutar toplamlarının yaklaşık %79'unun yalnız başına Menafi Hisse-i İanesi isimli vergilerden oluşması bu vergilerin Ziraat Bankası'nın fonlanmasındaki önemini somut bir ifadesini teşkil etmektedir.

Söz konusu verginin Menafi Sandıkları döneminde uygulanmaya başlanmış olmakla birlikte Ziraat Bankası'nın kuruluşundan sonra da uzun bir süre alındığı anlaşılmaktadır. Burada çiftçinin desteğiyle faaliyetlerini artırarak sürdüreceği olan ve böylece yerli sermaye kaynaklarına dayanan bir zirai kredi kurumunun çarpan etkisi uyandırması ve çiftçiden sağladığı sermayeden daha fazlasını çiftçiye geri sunmasının hedeflendiği aşikârdır. Bu uygulamayla çiftçinin tefecinin elinden kurtarılarak kendi kendine yeter bir seviyeye ulaşması amaçlanmıştır (Quataert 2011:466).

Tablo 3: 1899-1908 Yılları Arasında Menafi Hisse-i İane Tahakkuk, Tahsilat ve Devir Tutarları

	<i>Yıl Başlangıcına Devrolunan Bakiye</i>	<i>Yıl Zarfında Tahakkuk Eden</i>	<i>Tahsil Olunan</i>
<i>Yıl</i>	<i>Kuruş</i>	<i>Kuruş</i>	<i>Kuruş</i>
1899	24 025 583	42 542 834	41 002 264
1900	25 566 353	41 539 911	40 566 079
1901	26 540 185	39 019 785	38 689 994
1902	26 869 976	40 704 726	39 516 857
1903	28 057 845	43 343 823	42 641 030
1904	28 760 638	42 775 551	41 996 841
1905	29 539 347	46 889 690	46 640 496
1906	29 788 541	49 144 638	50 607 836
1907	28 325 343	39 739 177	49 914 633
1908	28 149 887	57 263 241	54 880 099

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:3

1899-1908 yılları arasındaki bankanın ikinci on yıllık döneminde tahsil edilen, tahakkuk eden ve seneden seneye devrolunan söz konusu vergiye

ait tutarlar ise Tablo 3’te sunulmaktadır. Tablo incelendiğinde tahsil edilen Menafi Hisse-i İanesi’nde 1899’dan 1908 yılına kadar yaklaşık %34’lük bir artış olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer bir durum 1904-1908 dönemi için de geçerlidir. Söz konusu dönemde hakiki sermaye artışının yaklaşık %40 olarak gerçekleşmesi de sermaye artışındaki en büyük etkenin adı geçen vergi tahsilindeki artış olduğunu doğrulamaktadır.

3. Ziraat Bankası’nın Kuruluşundan 1908 Yılına Kadar Geçen İlk Yirmi Yıllık Dönemdeki Kredi İşlemleri

Ziraat Bankası’nın kurulduğu 1888 yılını takiben başlayıp kesin hesap özeti yayınlandığı 1908 yılına kadar olan dönemde menafi hisse-i ianesinden elde edilip her yıl ek kredi tutarı olarak kullandırılan tutarlar, yıl içinde tahsil edilip tekrar kredi olarak kullandırılan tutarlar ve bir yıl içinde gerçekleşmiş toplam kredi tutarları ile kredi kullanan kişi sayıları Tablo 4’te sunulmaktadır. Bu tabloda yer alan bilgiler Ziraat Bankası’nın ülke tarımına sağladığı katkısı ve bu katkının bankanın ilk yirmi yıllık dönemindeki değişimini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Tablo 4’te menafi hisse-i ianesi adlı vergi tahsilatından her sene ek kredi olarak verilen tutarların 1889-1898 yılları arasındaki ilk on yıllık dönemde doğrusal bir değişim göstermemekle birlikte bankaca kullandırılan kredilerin yaklaşık %46’sını oluşturduğu, 1899-1908 yılları arasındaki ikinci on yıllık dönemde ise bu oranın azalarak %30’lara düştüğü ve böylece yirmi yıllık sürede verilen toplam kredilerin yaklaşık %37’sinin adı geçen vergilerden sağlandığı görülmektedir.

Tablo 4: 1889-1908 Yılları Arasında Kullandırılan Kredi Tutarları ve Borçlu Sayıları

<i>Yıl</i>	<i>Menafi Hissesi Tahsilatından Her Yıl İlaveten Kredi Verilen Tutarlar</i>		<i>Bir Yıl Zarfında Tahsil Edilip Tekrar Kredi Olarak Kullanan Tutarlar</i>		<i>Borçlu Sayısı</i>	<i>Bir Yıl Zarfındaki Kredi Tutarı</i>	
	<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>	<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>		<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>
<i>1889</i>	16 032 025	14	251 177	4	18 206	16 283 202	19
<i>1890</i>	40 594 181	14	6 123 559	20	43 202	46 717 740	43
<i>1891</i>	35 256 441	18	25 503 570	38	55 491	60 760 012	16
<i>1892</i>	46 609 534	34	35 933 804	30	74 212	82 543 239	24
<i>1893</i>	44 779 767	13	40 175 386	39	81 016	84 955 153	12
<i>1894</i>	25 731 110	31	40 536 013	5	70 514	66 267 123	37
<i>1895</i>	21 959 319	26	33 196 423	28	61 400	55 755 743	14
<i>1896</i>	10 711 109	5	40 466 954	18	55 646	51 178 063	24
<i>1897</i>	5 347 350	23	40 421 965	21	50 325	45 769 316	04
<i>1898</i>	19 719 968	2	44 624 479	3	90 536	64 344 447	06
Ara Toplam	266 740 808	22	307 833 335	8	700 548	574 574 143	30

1899	18 922 215	2	36 479 473	14	103 266	65 401 589	16
1900	6 711 404	11	44 043 255	29	78 674	50 754 710	0
1901	11 117 533	3	44 062 232	20	63 946	55 179 765	23
1902	3 210 745	15	43 946 008	2	65 641	47 156 753	17
1903	121 566	17	43 782 571	38	69 274	43 903 138	15
1904	26 744 729	31	48 068 818	35	110 729	74 813 548	27
1905	27 923 399	35	54 762 860	33	134 998	82 686 260	28
1906	26 272 639	26	64 404 226	26	99 882	90 676 866	12
1907	47 891 353	10	61 855 568	2	255 466	109 746 921	12
1908	53 899 959	27	60 401 124	18	278 663	114 301 124	5
Ara Toplam	222 815 596	18	511 806 081	19	1 260 539	734 621 677	38
Genel Toplam	489 556 405	0	819 639 416	28	1 861 087	1 309 195 821	28
1908 yılsonuna kadar gerçekleşen tahsilat					896 590	819 629 416	28
1908 yılsonunda çiftçilerden olan alacaklar					964 497	489 556 405	0

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:8

Yıl içinde tahsil edilip tekrar kredi olarak verilen tutarlar Ziraat Bankası'nın ilk yirmi yıllık dönemdeki kredi dönüşüm hızına ve başarısına işaret eden önemli bir göstergedir. İlk on yıllık dönemde 251 bin kuruştan 44,5 milyon kuruşa çıkarak 178 kat artan bu tutarların asıl ivmesini 1893 yılına kadar olan ilk beş yılda sağlamış olması dikkat çekicidir. İkinci on yıllık dönemde bu kredilerdeki artış hızı yavaşlayarak devam etmiş ve 1899-1908 aralığında 1,65 kat artış hızına düşmüş olmakla birlikte 60.401.124 kuruşa ulaşmıştır. 20 yıllık sürede kullanılan toplam kredi tutarının yaklaşık %66'sının bu tür kredilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Ziraat Bankası'nın kuruluşundan 1908'e kadar geçen yirmi yılda imparatorluğun zirai yaşamına ne düzeyde bir katkı sağladığını en önemli kanıtı bu süre zarfında kullanılan toplam kredi tutarı ve bu krediyi kullanan toplam kişi sayısıdır. Yirmi yıllık süreçte Ziraat Bankası tarafından 1.309.195.821 kuruş toplam kredi 1.861.087 kişiye kullanılmıştır. 1908 yılsonu itibarıyla 964.497 çiftçi bankaya borçlu olup toplam borç miktarları 489.556.405 kuruş olarak belirtilmiştir.

Çiftçi bir takım prosedürleri tamamlamak kaydıyla bankadan kredi alabilmekteydi. Esas itibarıyla krediyi geri ödeme gücünü ölçmeye ve belgelemeye dayanan bu işlemler için çiftçi öncelikle kredinin yalnız tarımsal faaliyetlerde kullanılacağı, bankaya teminat olarak verilecek arazinin mülkiyet bilgileri ve çiftçilik durumunu gösterir belgelerle köy ihtiyar heyetine başvururdu. Banka tarafından, teminat gösterilen arazinin gerçek değerinin tespiti ve diğer belgelerin incelenmesinden sonra çiftçi bankaca hazırlanan ve borcun tutarı, vadesi ve icra koşullarını içeren bir

senedi imzalar ardından bu senet noter ya da banka tarafından onaylanırdı (Quataert 2011:468).

Şubelerde tutulan muhasebe defterleri, sadece bankanın rutin faaliyetlerini kaydetmekle kalmayıp banka personelinin kayıt dışı yüksek faizler uygulayarak çiftçiye kredi vermesinin önüne geçilmesi için de kullanılmıştır. Nitekim banka müfettişleri tarafından yapılan habersiz denetimlerde bu muhasebe defterleri incelenerek çiftçilere verilen krediler şubenin mevcut pozisyonuyla karşılaştırılmış, suiistimallerin önüne geçilmeye çalışılmış hatta bunun için özel bir mahkeme bile kurulduğu belirtilmiştir (Quataert 2011:469).

Her şube ve sandığın kendine mahsus sermayesi olmakla birlikte nakit fazlası olan şube ve sandıklar kuraklık, doğal afet vb. sebeplerle tahsilatı aksadığı için nakit ihtiyacı olan şube ve sandıklara borç verebilmektedir. Bu işlemde borç alan şube ve sandıklar çiftçilere %6 faiz oranı ile kredi kullanılmakta ve borç aldıkları şubelere ise %4 faiz oranı ile ödeme yapmaktadırlar. Böylece borç alan şube ve sandıklar %2, borç veren şube ve sandıklar ise %4 faiz kazancı temin etmektedirler. Nitekim 1908 yılında bir önceki yıldan devralınan ve borç alan şube ve sandıklara kullanılan tutarlarla birlikte toplam 84.575.168 kuruş kredi verilmiş ve bu tutarın 14.017.125 kuruşluk kısmı borç alan şube ve sandıklar tarafından geri ödenmiştir (Ziraat Bankası 1908:10-11).

Memleket Sandıkları döneminde yıllık %12, Menafi Sandıkları döneminde ise yıllık %9 olan kredi faiz oranları Ziraat Bankası tarafından %1 hizmet vergisiyle beraber %6 faizle çiftçiye sunulmuştur. Başlangıçta sadece merkezi kurulun onayıyla vadesi bir yılı aşan krediler verilebilirken 1890 yılına ait bir düzenlemeyle vilayetlerdeki şubelerin merkezin onayı aranmaksızın on yıla kadar vadelerle kredi kullanabilmesine izin verilmiştir. Kazalarda ise vade üç yıla sınırlandırılmıştır. 1888 yılında bir şubenin tek bir çiftçiye vereceği kredinin üst sınırı 150 lira olarak belirlenmiştir (Quataert 2011:467).

4. Tevdiat İşlemleri ve Bankaca El Konulan Gayrimenkullere Yönelik İşlemler

Ziraat Bankası yıllık %4 faizle mevduat toplamış ancak 1906-1907 yılları arasında ciddi bir artış gösteren mevduat tutarları 1907-1908 dönemine gelindiğinde durağanlaşmış ve bu durum çeşitli gerekçelere dayandırılmıştır. Ziraat Bankası sandıklarının üç veya altı ay gibi kısa vadeli mevduat kabul etmemesi, şube ve sandıkların lüzum görülmesi halinde ve yalnız bir yıllık Menafi Hisseleri oranında tevdiat işlemleri yapmaları, ahalinin büyük kısmınca banka tarafından tevdiat kabul ve

mukabilinde fazla faiz verilmekte olduğunun malum olması en önemli gerekçeler olarak ifade edilmiştir. Tevdiat işlem hacmini artırmak için ise idare meclisi tarafından asgari tevdiat sınırı 3 liraya ve vade üç aya indirilmiş, her sandığın kendi sermayesinin yarı tutarına kadar mevduat kabul etmesi, şube ve sandıklarca ihtiyaç olsa da olmasa da mevduat başvurularının reddedilmemesi gibi önlemler alınmıştır. Bu yolla yakın zamanda toplam mevduatın ciddi bir artış göstermesi hedeflenmiştir (Ziraat Bankası 1908:14).

Tablo 5'te 1899-1908 yılları arasında bir önceki yıldan devralınan ve yıl içinde toplanan mevduat tutarları ile bankadan çekilen mevduatların tutarlarına yer verilmiştir. On yıllık dönemde Ziraat Bankası'na yatırılan tutar 795.855 kuruştan 1.325.509 kuruşa çıkmış iken bankadan çekilen tutarların ise 626.133 kuruştan 1.350.872 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Banka yönetimince 1906-1907 yılları arasında yakalanan ivmenin sürekli kılınmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bunun için tasarrufu özendirici faaliyetlerin artırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Küçük sermayelerin işletilerek ahalinin kazanç elde edeceği, bunu gören diğer tasarruf sahiplerinin Ziraat Bankası şube ve sandıklarına yönelebileceği, bunun için şube ve sandıkların ahaliyi tasarrufa teşvik etmesinin mühim bir hizmet olduğu ifade edilmiştir (Ziraat Bankası 1908:14).

Tablo 5: 1899-1908 Yılları Arasında Tevdiat İşlemleri

	<i>Yılbaşında Devralınan</i>	<i>Bankaya Yatırılan</i>	<i>Bankadan Çekilen</i>
<i>Yıl</i>	<i>Kuruş</i>	<i>Kuruş</i>	<i>Kuruş</i>
1899	609 153	795 855	626 133
1900	778 876	696 457	666 446
1901	808 887	884 654	809 889
1902	883 652	852 942	787 443
1903	949 151	545 263	780 334
1904	764 079	753 911	786 622
1905	761 368	887 057	708 392
1906	940 033	924 275	555 066
1907	1 309 243	1 323 557	1 120 037
1908	1 522 763	1 325 509	1 350 872

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:14

Ziraat Bankası kurulduğu 1888 yılından itibaren vadeli mevduat toplamaya başlamışken 1914 yılına kadar vadesiz mevduat kabul etmemiştir (İloğlu 1964:100).

Ziraat Bankası, kuruluşunun ilk altı yıllık döneminde sadece ipotek teminatlı kredi vermiş, takip eden dönemde ortak teminatlı krediler de kullanırmış ancak ağırlık yine çiftçinin gayrimenkulünün ipotek altına alınması yoluyla kredi verilmesi (toplam kredilerin %90'ından daha fazlası) şeklinde gerçekleşmiştir (Quataert 2011:467). Bununla birlikte müşterek şahsi teminat ve müteselsil kefalet uygulamalarına 1895'ten itibaren geçildiğini de belirtmek gerekir (İloğlu 1964:105-107).

Bankadan kredi kullanarak arazileri üzerine rehin işlemleri uygulanan çiftçilerden borçlarını ödeyemeyenlerin mümkün olduğunca rehin işlemlerinin uzatıldığı ve az sayıda borçlunun gayrimenkullerinin satışa çıkarıldığı belirtilmiştir. Buna göre 1908 yılında borcunu ödeyemeyen 13.073 kişinin arazilerine satışa çıkarmak üzere el konulmuş, 753 kişiye borcunu yeniden yapılandırdıkları için arazileri iade edilmiş, yalnız 460 kişinin arazisi satışa çıkarılmış ve satılmıştır. Geriye kalan 11.860 kişinin arazisi ise bankaya yaptıkları müracaatlar dikkate alınarak satışa çıkarılmamış ve bir sonraki seneye devredilmiştir. Bankanın kuruluşundan itibaren geçen yirmi yıllık dönemde sadece 11.781 adet çiftçinin arazisine el konularak satılmış olup bu dönemde kredi kullanılan 1.861.087 kişi dikkate alındığında yalnız %0.6 oranında çiftçinin arazisinin satıldığı görülmektedir (Ziraat Bankası 1908:12-13).

5. Hazineye Aktarılan Kaynaklar

Hicaz Demiryolu inşaatının masrafları için Hazine'ye 1907 yılsonuna gelindiğinde toplam 283.022.629 kuruş, 1908 yılında ise 4.273.659 aktarılmıştır. Böylece 1908 yılsonuna kadar Ziraat Bankası tarafından Hazineye 287.296.289 kuruş finansman sağlanmıştır. Bu tutara ek olarak demiryolu masraflarının dışında Menafî Sandıkları zamanında Mal Sandıklarına verilen ve bu sandıklarca Menafî Hisse-i İnesi olarak tahsil edilip zimmette kalan tutarlar, Menafî Sandıkları'ndan kalan nakit kaimelerin bedelleri, bankanın kurulmasından sonra taşra teşkilatınca mal sandıklarına sağlanan kaynaklar vb. sebebiyle 1908 Haziran'ında Hazine'den toplam alacak tutarı 446.792.170 kuruşa ulaşmıştır. Ancak bu alacak Hazine'nin diğer borçlarından ayrı tutulmakta ve doğrudan Ziraat Bankası'na ödenmek üzere "*Düzenli Olmayan Borçlar/Düyun-u Gayri Muntazama*" adı altında ayrıca kaydedilmiş bulunmaktadır. Banka idaresi tutarın yüksekliği sebebiyle söz konusu alacağın tahsili sayesinde banka faaliyetlerin ciddi bir gelişme göstereceğini, ülke tarımına verilen desteğin de arttırılacağını kesin hesap özetinde açıkça ifade etmektedir (Ziraat Bankası 1908:15).

6. Bankanın 1908 Yılı Gelir ve Giderleri, Dönem Net Karı ve Karın Dağılımı

Ziraat Bankası'nın 1908 yılı toplam gelirleri 20.884.618 kuruştur. Bu tutar kredi faizleri, gecikme faizleri ve diğer kesintiler gibi kalemlerden hasıl olmuştur. Bankanın aynı yıl toplam giderleri ise 11.066.145 kuruş olarak ifade edilmiştir. Mevduat faizleri, personel ücretleri, ödenen harcırahlar, *amortisman* giderleri, yaptırılan tamirat tutarları, kırtasiye masrafları vb. gider kalemleri toplam giderleri meydana getirmiştir. Böylece 9.818.473 kuruş net kar hesaplanmıştır. Yukarıda sıralanan giderler içinde amortisman kalemi dikkat çekmektedir. Zira bu adla anılmamakla birlikte "*Demirbaş eşyanın kıymetlerinden eskime mukabili alelusul imha ve tenzil olunan*" 104.690 kuruş belirtilerek amortisman uygulamasından bahsedilmektedir. Burada amortismanın bir gider olarak ele alınmasının (...*kıymetlerinden... imha ve tenzil olunan*) yanında yöntemine uygun olarak (*alelusul*) ifadesi amortisman hesaplama yöntemlerine işaret etmekte olup Ziraat Bankası'nın modern muhasebe uygulamalarını takip ettiğinin önemli bir göstergesidir (Ziraat Bankası 1908:17-18).

1908 yılında elde edilen net karın 2.617.668 kuruşu sermayeye eklenmek, 5.827.636 kuruşu Ziraat İdaresi giderlerini karşılamak üzere ayrılmış kalan 1.373.168 kuruşun ise taşra teşkilatı şube ve sandıklarının memur ve hizmetlileri ile idare meclisi reisi ve üyelerine ikramiye olarak dağıtılacağı belirtilmiştir. Bu dağıtımda Ziraat İdaresi'ne aktarılan kar tutarı Ziraat Bankası'nın ülke tarımına kredi temini dışında sağladığı diğer önemli desteklere de vurgu yapmaktadır. Tablo 6'da söz konusu destekler kalem ve tutarlar itibarıyla açıkça gösterilmektedir.

Tablo 6: 1908 Yılında Ziraat Bankası'nca Ziraat İdaresi'ne Aktarılan Tutarlar

	<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>
Halkalı Ziraat ve Mülkiye Baytar mektepleri için ayrılan paralarla Ziraat İdaresi'ne ait çeşitli masraflar için merkezi idarece harcanan	1 600 593	10
Ziraat Fen Heyeti maaşları olarak İstanbul şubesince ödenen	8 225	30
Bursa Ziraat Mektebi için verilen	327 361	30
Selanik " "	323 899	
Ankara numune tarlası ve ağılı için harcanan	54 900	
Erzurum numune tarlası için harcanan	19 200	
Halep numune " "	86 288	
Sivas " "	33 800	
Atina " "	37 800	

Konya	“	“	19 371	10
Suriye	“	“	19 149	25
Aydın Vilayeti ziraat muallimleri maaşları olarak verilen			97 854	05
Cezayir-i Bahri Sefid, Bitlis, Beyrut, Diyarbekir, Kosova, Mamuret-ul Aziz Vilayetleriyle Zor, Kudüs, Kale-i Sultaniye ve İzmit sancaklarıyla çekirge itlaf işlemleri vb. için harcanan			69 697	35
Manastır ve Yanya vilayetleri ziraat müfettişi maaşları için verilen			99 178	37
			2 800 320	2

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:19

Ziraat Bankası; ziraat eğitimi, numune tarla ve ağılların faaliyete geçmesi, eğitimcilerin maaşları, zirai tehditlerin bertaraf edilmesi için sağlanan destekler ile zirai denetimin finansmanı gibi alanlarda önemli katkılar sunmuş bir kurumdur. Öyle ki 1908 yılında adı geçen faaliyetler için yapılan 2.800.320 kuruş harcamaının banka tarafından karşılandığı görülmektedir.

1889-1908 yılları arasında banka karlarından tarımsal reform uygulamalarına sağlanan kaynaklar ortalama 41.000 lira olarak ifade edilmektedir. Bankanın ulaşım, eğitim ve gündelik ücretlerini karşıladığı pek çok Türk öğrencinin Avrupa’da modern tarımsal eğitim almalarını sağladığı da bilinmektedir (Quataert 2011:475). Bunun yanında ülke içinde de Halkalı Ziraat Mektebi, Mülkiye Baytar Mektebi gibi modern eğitim veren kurumlar ve örnek çiftliklerin teşekkülü için de finansman sağlanmıştır.

1892 yılında faaliyete başlayan Halkalı Ziraat mektebi 6.500 dönüm arazi üzerinde kurulmuş, yerli bir eğitim kurumunda modern tarzda zirai eğitim verilmesi amaçlanmıştır. Amasyan Efendi tarafından bu tür mekteplerin ülke genelinde yayılması önerilmiş ancak Ziraat Fen Heyeti Hazine’nin imkanlarının böyle bir oluşum için yeterli olmadığını öne sürmüş ve çiftçilere modern tarım ve hayvancılık esaslarını *Numune Tarlaları ve Ağıllarını* teşkil ederek öğretmek yoluna gidilmiştir. Tiftik keçilerinin ıslahı başta olmak üzere modern tarım yöntemlerinin gösterildiği ilk örnek 1898 yılında hizmete giren Ankara Numune Tarlası ve Ağılı olmuştur (Keskin, 2010:90). Numune tarlası ve ağılının takip eden yıllarda ülke geneline yayıldığı, Erzurum, Halep, Sivas, Atina, Konya ve Suriye vilayetlerinde de uygulandığı Tablo 6’dan anlaşılmaktadır.

Ziraat Bankası’nın tarımsal kredi vermek ve tarım reformunun ana finansörü olmak şeklinde özetlenebilecek ana faaliyetleri dolayısıyla banka Ziraat Nezareti ile bağlı bulunduğu Ticaret Nezareti arasında

kalmaktan kurtulamamıştır. Ziraat Nezareti bankanın kendi faaliyet alanına tümüyle dahil edilmesi için ciddi bir çaba sarfetse de banka bu bakanlığa değil Ticaret Nezaretine bağlı kalmaya devam etmiştir Quataert 2011:477).

7. 1908 Yılı İtibariyle Ziraat Bankası'nın Gerçekleştirdiği Tarım Dışı Faaliyetler ve Nakit Mevcudu

Menafi Hisse-i İanesi ile birlikte Maarif Hisse-i İanesi adı altında toplanan vergi banka aracılığıyla tahsil edilmiştir (Ziraat Bankası 1908:20). Maarif Hisse-i İanesi, 1 Mart 1883 tarihinde uygulanmaya başlanan ek bir vergi olup yine aşar üzerinden ayrıca tahsil edilmiştir. Özellikle eğitim faaliyetlerinde, idadilerin yapım ve işletilmesi işlemlerinde ihtiyaç duyulan kaynağın finansmanı için uygulanmıştır. Ziraat Bankası şubelerinde nemalandırılan tutardan elde edilen faizler ile yine banka şubeleri aracılığıyla aşar hasılatının 396/10.000 oranındaki kısmı da eğitime kaynak olarak ayrılmıştır (Gündüz 2010:1662).

Maarif teşkilatı personel maaşları, Yol ve İnşaat İdaresi'nin (*Turuk ve Meabir İdaresi*) mükelleflerden tahsil ettiği nakdi ödemeler bankada toplanmıştır. Yine banka aracılığıyla söz konusu idarenin yürüttüğü tamirat ve inşaat faaliyetlerinde harcanmak üzere gerekli meblağ teslim edilmiştir. Hazine, Orman ve Madencilik, Askeri Donanım, Hicaz Demiryolu ve Tekait Sandıklarının emanet ve varidat tutarlarının merkeze gönderimi banka kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Muhacirlerinin temel ihtiyaçlarının karşılanması için düzenlenen piyangoların nakdi ve hesap işlemleri de yine banka tarafından düzenlenmiştir (Ziraat Bankası 1908:20).

Ziraat Bankası'nın 1908 yıl sonundaki nakit mevcudu Tablo 7'de gösterilmektedir. Bu tabloda bankanın 1907 yılından devralınan, 1908 yılındaki ve 1909 yılına devrolunan nakit tutarları görülebilmektedir. Banka her üç yıl için de pozitif nakit pozisyonuna sahiptir.

Tablo7: Bankanın 1908 Yıl Sonundaki Nakit Mevcudu

	<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>
1907 yılından devralınan nakit mevcudu	72 570 552	12
Bankanın 1908 yılı topladığı nakit	769 030 282	39
Toplam	841 604 834	11
Bankanın 1908 yılında harcadığı nakit	771 901 824	
Kasalarda ve Osmanlı Bankası'nda nakit mevcudu olarak 1909 senesine devrolunan	69 703 011	11

Kaynak: Ziraat Bankası 1908:20

Bankaya sadece 1908 yılında sağlanan nakit girişleri 769.030.282 kuruş olup bu tutar bir önceki yıldan devralınanlarla birlikte 841.604.834 kuruşa ulaşmıştır. Dolayısıyla 1908 yılında 771.901.824 kuruş nakit çıkışına rağmen net nakit pozisyonu 69.703.011 kuruş olup 1909 senesine devretmiştir.

8. Mümeyiz Raporu ve İdare Meclisi Mazbatası

Ticaret Odası üyelerinden Hürmüz ile Divan-ı Muhasebat üyelerinden Ahmed Beyler tarafından Ziraat Bankası'nın 1908 yılı genel mizanı ve bilançosu incelenmiştir. Mizan ile defter-i kebir kayıtlarının örtüştüğü, muhasebe defterleri ve kayıtlarının tutulmasındaki düzenin ise takdire şayan olduğu ifade edilmiştir.

İdare Meclisi mazbatasında ise yukarıda ayrıntılı olarak değinilen hususlarda görüşler belirtilmiş, sermaye artışı, Hazine'den olan alacaklar ve bu alacakların tahsili halinde geliştirilebilecek faaliyetler, kredi, mevduat ve rehin işlemleri, şube ve genel merkez karları gibi konularda ek açıklamalarda bulunulmuştur. Hazine'den olan alacakların tahsili halinde çiftçiye daha fazla imkanlar sunulmasının yanında banka sermayesinin de artacağı, borcun ödenmemesi gerekçesiyle el konulan zirai ürünlerin çürümesinin önüne geçmek için satılması, bankanın iç işleyişinde kural dışılığı önlemek için bir takibat masası oluşturulması bu açıklamalara örnek teşkil edebilir (Ziraat Bankası 1908:22-28).

9. Sonuç

Ziraat Bankası'nın kurulduğu yıl olan 1888'den 1908'e kadarki yirmi yıllık döneme bütünsel bir bakış sunması açısından bankanın 1908 yılı kesin hesap özeti önemli bilgiler içermektedir. Bu belge Türkiye'nin ilk milli kredi kuruluşu olan Ziraat Bankası'nın sermaye temini, kullandığı krediler ve topladığı mevduatlar, rehin ve haciz işlemleri, faiz uygulamaları gibi temel bankacılık faaliyetlerinin ötesinde bilgilere de işaret etmektedir. Ziraat Bankası'nın yüzbinlerce çiftçiye uygun faiz oranlarıyla sağladığı kredilerin ülke tarımına etkisi tartışılmaz seviyededir. Öyle ki banka tefecilerin uyguladığı faizlerin 1/3 ile 1/4'ü nispetinde uygun faizlerle tarımsal faaliyetlere finansman sağlamıştır (Quataert 2011:470). Ek olarak modern tarımsal faaliyetlerin öğretimi için kurulan eğitim kurumlarına, numune tarlaları ve ağullarına sağlanan finansman, Hicaz Demiryolu projesinin finansmanı, yol, inşaat, orman, madencilik, askeri teçhizat vb. unsurların finansmanı, öğretmen maaşlarının ödenmesi, emeklilik kesintilerinin toplanması, vergilerin tahsili gibi faaliyetler bankanın ekonomik ve sosyal etkilerinin bir kısmına dikkatleri çekmektedir.

Ziraat Bankası'na temel teşkil eden Memleket ve Menafi sandıkları ülkede kooperatifleşmenin ilk örnekleri olarak gösterilmekle birlikte 1888'de bankanın teşekkülünün ardından Cumhuriyet dönemine kadar kooperatifleşme çalışmalarının durakladığı ifade edilmektedir (İloğlu 1964:113).

Tarımsal reformların finansörü olduğu kadar bayındırlık faaliyetleri açısından da önemli bir kurum olan Ziraat Bankası, raporun hazırlandığı dönemi takiben tarımsal faaliyetlerdeki baskın ağırlığını azaltarak normal bankacılık faaliyetlerine doğru evrilmeye başlamıştır.1888-1916 döneminde yalnız çiftçilere kredi verilirken 1916'da alan biraz daha genişletilmiş, Cumhuriyet dönemi ile birlikte ticari bankacılık faaliyetlerine açıkça başlanmıştır (İloğlu 1964:101). Ancak banka fonlarının devletin zayıf mali yapısının önemli bir finansman aracı olarak görülmesi ve alınan borçların çok büyük bir kısmının iade olunmaması Ziraat Bankası'nın faaliyetlerini ciddi seviyede sekteye uğratmış olup bu duruma belgede de yer verildiği görülmektedir.

Banka her resmi kurum gibi devrin siyasi şekillenmelerinden etkilenmiştir. Kesin hesap özetinde bilgileri verilen ilk yirmi yıllık dönemin tek padişahı II.Abdulhamit'e metin içinde hiç vurgu yapılmazken II. Meşrutiyet'e yer yer değinilmektedir. Bankanın belgenin hazırlandığı tarihte 482 olan şube ve sandık sayısı 1911'e gelindiğinde 485'e ulaşmış ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonucu daralan ülke sınırları bu sayının ciddi oranda azalmasına, 1923'te 316 şube ve sandığa kadar düşmesine sebep olmuştur (İloğlu 1964:98). Savaş dönemleri Ziraat Bankası'nın faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim 1919-1923 yıllarına meclis idare raporunca sunulan bilanço ve kar ve zarar hesapları bunu açıkça göstermektedir (Ziraat Bankası 1926). Bankanın faiz uygulamalarında da bu dönemde değişiklikler olmuştur. Faizler 1916'da %8, 1924'te ise %9'a çıkarılmış %1 ile %4 nispetinde komisyon ücretleri alınmıştır (İloğlu 1964:110).

Ziraat Bankası'nın kullandığı belge ve defterler ile modern kayıt usulleri ve uyguladığı ilmi metotlara da işaret eden bu belge muhasebe ve finans tarihi açısından önem teşkil etmektedir. Amortisman uygulamalarına ilişkin belgede yer alan açıklamalar buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca muhasebe defterlerinin banka müfettişleri tarafından faiz suiistimallerinin önüne geçmek için habersiz bir biçimde sık sık inceleniyor olması muhasebe denetiminin bir örneğini teşkil etmektedir. Söz konusu uygulamalar takip eden araştırmalarda bankanın ilgili dönemdeki muhasebe defterleri ve mali tabloları incelendiğinde açıkça görülebilecektir.

Kaynaklar

- Arıkan, Zeki (1989). “İzmir’de İlk Kooperatifleşme Çabaları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 7: 31-42.
- Gündüz, Mustafa (2010). “Tanzimat’tan Cumhuriyete Eğitim Sisteminin Finansmanını Sağlama Düşünce, Öneri ve Uygulamaları (1860-1930)”. *e-Journal of New World Sciences Academy*. 5/4: 1658-1669.
- Güneş, Mehmet (2014). “Osmanlı Köy ve Mahalle İdarelerinde Yeni Bir Dönem: İhtiyar Meclislerinin Teşekkülü”. *Journal of History Studies*.6/3:163-177.
- İloğlu, Asım Süreyya (1964). *Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası*. Sosyal Siyaset Konferansları 15. Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, Özkan (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*. 28: 87-106.
- Quataert, Donald (Çev. Salih Kış) (2011). “Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiyesi’nde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 29: 461-482.
- Ziraat Bankası (1908). *Ziraat Bankası 1324 Senesi Hesab-ı Kati Hülasası*. Matbaa-i Osmaniye. Dersaadet. (<http://isamveri.org/pdf/risaleosm/RE15650.pdf>, 05 Şubat 2017’de erişildi).
- Ziraat Bankası (1926). *1335 İle 1339 Sene-i Hesabiyelerine Ait Heyet-i Umumiyyeye Takdim Kılınan Meclis İdare Raporu*. Yeni Gün Matbaası. Ankara. (<http://isamveri.org/pdf/risaleosm/R158405.pdf>, 12.01.2017’de erişildi).